

OFFERKASTAR UTAN DÖDSMOTIV.

Av

SIGURD ERIXON.

I Västmanlands fornminnesförenings tidskrift 1917, i en uppsats, benämnd »Offerkastan på Svedvi allmänning samt något om offerkastar i allmänhet» har jag redogjort för seden att på den plats, där en olycka skett och någon omkommit, kasta stenar eller trädgrenar i en hög, vilken ofta i Sverige kallas offerkast men också bär många andra namn. Det är, som bekant, en utomordentligt vitt utbredd företeelse, vilken återfinnes nästan över hela världen och som mångenstädes, icke minst i de nordiska länderna, ännu är levande. Det är en mängd forskare, som uttalat sig om detta »offer» och sökt förklara detsamma. Förutom de författare, som av mig anfördes i nyssnämnda uppsats, må här framför andra nämnas Tylor, Andréé, Ratzel, Hartland och Frazer.

Nyssnämnda uppsats behandlade emellertid blott en speciell art av offerkastar: sådana, som uppkastas över döda eller på platser, där någon omkommit. Min avsikt har från början varit att i något annat sammanhang peka på en del andra, i det yttre tämligen likformiga men till sin innebörd dock ganska olikartade riter. Då detta nu skett, har jag utgått ifrån att, ehuru materialet är skäligen magert, nya uppgifter skulle kunna väntas inkomma genom att ämnet upptages till behandling.

I Finlands svenska folkdiktning VII:1 har Gunnar Landtman publicerat en rad uppteckningar om olika slags offer och flera av det slag jag här nedan kommer att beröra, dock utan att klart särskilja de olika typerna från varandra. Någon skarp formell gräns finnes visserligen ej heller, men artskillnaden är dock tydlig. Författare, som skildrat kulturförhållandena i norra och centrala Asien, framhålla, att det där är vanligt att man offerar något — vanligen stenar

— i passövergångar eller på sådana punkter av en färdled, där resan försvåras, där det lätt går att förvillas eller på annat sätt råka illa ut. Erland Nordenskiöld meddelar (i brev till författaren), att i »Sydamerika finner man över allt på bergpassen väldiga stenhögar. Varje indian, som går över passet, offerar där en sten, cocoblod, brännvin m. m. Stenen, som offeras, bör vara hämtad nedifrån dalen. Cocon tuggas och spottas ut på högen. Man offerar till passets andar. Dylika hålla nämligen till på bergpassen. Jag har hört indianer säga, att de offera för att ej tröttnas på vägen. I Bolivia och Peru synas dessa bruk blott förekomma hos vissa indianstammar. Hos urskogsindianerna har jag aldrig sett något liknande.» Frazer har i *The Golden bough* anfört motsvarande exempel från Oceanien och indiska arkipelagen och framför där också den tolkning, som senare ganska allmänt synes ha blivit omfattad av yngre författare: att man med offeret bortlade sin trötthet. Denna och liknande förklaringar skall jag dock i det följande lämna å sido. I Nordamerika, Afrika och Europa äro hithörande bruk också ofta påvisbara. I Sverige tillhör det absolut övervägande flertalet av belägg på offerkastens dödsgruppen. Det har därför synts mig vara av ett särskilt intresse att sammanföra de sporadiska uppgifterna om fall, som ej höra till denna grupp. Man måste då i första hand vända sig till Gotland. I sin bok »En döende kultur» (1923) redogör Th. Erlandsson för de s. k. »kavelvarpen» på ön. »Den som i avlägsna bygder följer en skogsstig ett längre stycke, skall mången gång ännu finna en större eller mindre vedhop mellan tvenne skiljevägar. Det är då ett s. k. »kavulvarp», oftast kallat »kallvarp» eller »kavelvarp». Ordet är sammansatt av kavel, ett trästycke, och varp, ett kast. — När man på den gamla skogsvägen från Fjells i Endre socken till Helvigs i Fole kommer till »Skarphaideräum» går en mindre väg av till Öjers i Ekeby socken. Vid avvägen låg i författarens barndom ett större »kallvarp», på vilket vi kastade en gren, ett barkstycke eller dylikt och sade: »Jag ökar din mängd, du göre min gång lätt och lyckosam!» Från Fårösund till Hau i Fleringe gick förr en mycket använd skogsväg, invid vilken man ännu finner flera »kallvarp». När Hägur strandkarlar vika av från denna väg ned till sina strandbodas, kasta de ännu sin kavel på ett kavelvarp

därstädes med följande ord: »Jag ökar på dig, kallvarp, du ökar på min part.» På andra ställen använder man följande formel, vilken torde vara den allmännaste numera: »Jag ökar på dig, kallvarp. Gud ökar på min part!» Författaren omtalar också, att skolbarn och konfirmander stundom kastat på en dylik hög i Fleringe med följande ord: »Jag ökar på dej, kallvarp, Gudomen give, att jag måtte kunna min läxa!»

I Nordiska museets arkiv finnas visserligen talrika uppteckningar om offerkastar, men det är ytterst sällsynt, att förklaringen till handlingen — om en sådan förklaring finnes — innebär speciell lyckomagi. Från Bergs socken i Jämtland meddelas emellertid (Ella Olsson, uppteckning 1924): »Invid vägen till Bergsbodarna ligger det en kast av bara pinnar och kvistar. Dit ska varje flicka kasta en pinne, då hon går förbi och tänka på vad hon gör det för, så blir hon inte gammalstårscha (gammal ungmö). — Kvisthögen där kallas för 'gammelstårschkastår'.» Det gäller här liksom på Gotland positiv lyckomagi. Både denna och den profylaktiska, som syftar till att använda olycka, är också företrädd i Ångermanland. Nordlander berättar (Fäbodväsendet i Ångermanland, Svenska landsmål 1884, 18, sid. 24) följande: »För att skydda boskapen för björn ock alt ondt säges äfven offer hafva skett. På Styrnäs-skogen nära Stekpannbäcken finnes ett stenröse, som kallas Offerkista ock skall hafva uppstått därigenom, att små stenar kastats dit till boskapens skydd. Enligt uppgift skall ett sådant röse ock finnas i Ödsgårds by i Edsele sn. Högen kallas Offerröse ock säges hafva uppstått på det sätt, att vallhjonen, när de lyckligt kommit hem från skogen, hvarje kväll kastat dit en mindre sten. I en närliggande fors valde de därför små släta, runda stenar.» Detta tackoffer har inom parentes sagt sin motsvarighet även utom Europa. Sven Hedin omtalar sålunda (Genom Khorasan och Turkestan, sid. 136—137)¹ följande: »Klockan 3 kommo vi upp på en kulle, på hvars topp till venster reste sig en stenpyramid; rundtomkring densamma syntes tusentals små rösen, uppstaplade af runda stenar från vägen. Denna plats kallas Teppe-i-Salam eller 'helsningskullen', emedan pilgrimerna härifrån för första gången skå-

¹ Jag har förste amanuensen Gösta Berg att tacka för detta citat.

da den heliga staden, som utbreder sina otaliga hus, sina moskéer, medresséer och sina grönskande trädgårdar där nere på slätten. Hvarje pilgrim lägger som ett slags offergård en sten från vägen på ett af rösen.» Votivgåvorna i Sverige ha vanligen varit av lödigare art.

Vid Grabo i Odensvi socken i Kalmar län finnes en hälsokälla och invid denna en offerkast (enligt uppgifter, som jag erhållit i angränsande bygder i södra Östergötland). Man visste dock icke om det offerades här uteslutande för hälsa eller om andra motiv också spelade in. Rickard Andrée (i *Ethnographische Parallelen* 1) räknar bruket att offra trasor o. d. på träd som blott och bart en sidoförm till offerkast-seden. Vid hälsokällor äro dylika trasoffer mycket vanliga.

I »Hembygden» VII 3—4, 1916 berättar Jacob Tegengren beträffande Vöra socken i Svensk-Finland om en del »offerstenar», bestående av vissa stora flyttblock invid körvägen till Bergby. De ha alla namn. »Först kommer man till 'Fattiggubben', på vars övre flata yta man ser en mängd småsten, som ditkastats av förbigående (det hör till saken, att var och en, som passerar förbi, skall offra åt 'Fattiggubben'). Sedan leder vägen förbi 'Offerstenen', på vilken vallherdarna om våren bruka 'offra' (lägga) gröna kvistar.» Ehuru meningen med detta offerande ej anföres, synes det knappast vara av annan innebörd än i de ovan anförda fallen från Sverige. Ett slags offer, som däremot ej synes vara känt i vårt land, anför Andrée från Ösel. Då esterna skola lova något mycket viktigt, gå de i förväg till ett ställe, där många stenar eller trästycken ligga hopade och kasta till bekräftelse på löftet något på högen.

Det finnes en grupp offerkastar, som varken uppkastats över platsen för ett dödsfall eller för att befordra lycka och framgång. Det är då man kastar något på den plats, där en skamlig gärning skett. Exempel härpå kunna anföras från Dalarna, Värmland, Östergötland och andra mellansvenska landskap. Det förefaller, som om denna sed hade ett ganska nära samband med den ritual som förekom på en plats, som besudlats av mord eller dödsolycka. Denna grupp kunna vi således bortse ifrån i detta sammanhang.¹

¹ Säregen är den sed, som upptecknats av Helge Rosén i Vittsjö s:n i Skåne (*Nord. Mus. arkiv* 1908—1909). Här har det varit vanligt att kasta småsten på »Kungstenen», berömd därav, att Gustaf II Adolf där räddades från drunkning.

De lyckobringande offerkastarna och de, som avvända olycka och hinder av skilda slag, bilda ett eget komplex. Även om det svenska materialet ännu kanske är för litet, synes det icke vara för djärvt att påstå, att hithörande belägg i stort sett tillhöra övre Sverige och Gotland. De tillhöra framförallt fäbodarnas och fisklägenas kulturmiljöer. Dödsofferkastarna äro däremot spridda överallt i vårt land och äro även därutanför allmänna. Det förefaller, som om de förra både hos oss och i världen för övrigt mest påträffas i de primitivaste eller ålderdomligaste områdena, medan dödsofferkastarna trivas lika bra överallt, och alldeles särskilt inom den egentliga högkulturens domäner.

Att Gotland bibehållit lyckokastarna i så stor utsträckning är märkligt. Möjligen beror det på kultursammanhang österut. I varje fall kvarleva på Gotland sporadiskt vid sidan av mycket nytt och ombildat också ytterst ålderdomliga kulturformer. Det är även tydligt, att fiskarlivet vid Gotlands kuster medverkat konserverande.

Jag tror mig sålunda ha funnit vissa antydningar till att lyckokastarna representera äldre och primitivare kulturtyper än dödsofferkastarna. De förra höra mera ihop med jaktens, fiskets och boskapskötselns arbetsfält, vägar och miljöer, medan dödsofferkastarna tyckas stå i långt intimare beröring med åkerbrukskulturen.

Sedan denna uppsats skrivits har Einar Granberg i en skildring om Fäbodväsen i Härjedalen (i Studier och uppsatser tillägnade Otto Andersson 19^{27/4}29) meddelat, att då korna i Långå by i Hede s:n skulle föras till sätern, måste hänsyn tagas till den ej långt från byn belägna »offerstenen eller rättare bufförstenen. På den skulle man kasta upp stockar och grövre kvistar av något träd för att få tur och lycka. Ju grövre stockarna och kvistarna voro dess bättre. Även då man skulle ut på jakt och fiske, offrade man på den». En bild meddelas ock, som visar, att denna offerkast alltjämt är i bruk. — Detta belägg bestyrker endast vad som yttrats i det föregående.

Några nya hithörande uppgifter ha nu också inkommit till Nordiska museets arkiv genom fru Anna Arwidsson i Uppsala. Hon meddelar följande: På sluttningen av Skärberget i Särna socken i norra

Dalarna finnas två stora stenar, vid vilka man offerar, på den ena när man skall gå upp på berget och på den andra när man går ned. Det är sålunda ett typiskt offer för väglycka. Vid byn Särnaheden finnes en »offersten», där man brukat offra något »som ligger på marken». Skäl härför angavs icke. I Idre socken, också i norra Dalarna, äro dylika offerstenar kända från två ställen. Den ena ligger vid vägen till en säter och man offerar vid den, när man vandrar dit. Vid den andra måste offren läggas upp på själva stenen. I samma socken finnas också på några ställen större tallbuskar utefter vägarna, vid vilka man offerat utan att en närmare förklaring gives.

På Gåsö i Bohuslän finnes en lös, flat sten, kallad Offerstenen. På den har man brukat offra blommor, smörgåsar, vackra stenar o. dyl. Skälet härtill är okänt.

Såsom synes är det i dessa belägg, då en förklaring gives, fråga om väglycka, möjligen också ibland kreaturs- och fiskelycka. I varje fall ligger detta senare närmast till hands i de bygder, det här är fråga om.

Offret sker mycket ofta på eller vid en stor sten. Så var det också i flera av de förut omnämnda exemplen. Tydligt är det här fråga om en särskild kategori av offerkastar, där även andra psykologiska faktorer spela in. I stenen finnes den kraft eller makt förborgad, som behärskar platsen, vägen o. s. v. I andra fall har det i stället varit ett träd. I själva verket äro väl offerkastarna på döds- eller olycksplats också en dylik specialgrupp. Olyckan, dödsfallet eller det utgjutna blodet har givit stället en kraft, som svarar mot de nyssnämnda naturföreteelserna.

ZUSAMMENFASSUNG.

Sigurd Erixon: »Offerkastar», nicht mit Tod motiviert.

Verf. hat in Västmanlands fornminnesförenings tidskrift die Sitte behandelt, Holzstückchen oder Steine zu opfern, die an der Stelle, wo ein schlimmes Unglück geschehen und jemand umgekommen ist, auf einen Haufen zusammengeworfen zu werden pflegen. Diese Sitte, die ja eine ausserordentlich grosse Verbreitung in der Welt hat, ist auch in Schweden vertreten. Als Ergänzung hierzu berichtet nun Verf. über die Sitte, auf dieselbe Weise Steine oder Holzstäbchen zu opfern und sie

zu einem sog. »offerkast« anzuheufen, um sich Glück und Erfolg im allgemeinen oder auf einer Reise, mit dem Vieh, auf der Jagd usw. zu sichern. Diese Form von Glücksmagie ist gleichfalls an mehreren Stellen in Schweden nachweisbar. Verf. versucht, im Anschluss an die Ausbreitung dieses Ritus in und ausserhalb des Nordens, geltend zu machen, dass das Glückopfer das ältere ist, nunmehr am besten nachweisbar bei primitiven Völkern sowie bei Jägern, Fischern, Nomaden und Viehwärtern, während das Opfer an Totenplätzen mehr den Gebieten der landwirtschaftlichen Interessen und der Hochkultur angehört.
